

12. Халюк С. О. Конституційна система захисту прав людини та громадянина в Україні / С. О. Халюк // Конституційна реформа в Україні: досвід, проблеми, перспективи : матеріали круглого столу (25 червня 2013 р.). – К. : ТОВ “НВП “Інтерсервіс”, 2013. – 188 с.
13. Права людини: соціально-антропологічний вимір. Колективна монографія. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / редкол. : П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. – Серія І. Дослідження та реферати. Випуск 13. – Львів : Світ, 2006. – 280 с.
14. Про звернення громадян: Закон України від 02 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.

Вышковская В. И. Формы осуществления правозащитной деятельности в Украине

В статье охарактеризованы основные формы осуществления правозащитной деятельности в Украине, а также рассмотрены их содержание и особенности. Предложенная авторская классификация форм осуществления правозащитной деятельности в украинском государстве.

Ключевые слова: права и свободы человека и гражданина; защита прав человека; формы осуществления правозащитной деятельности.

Vyshkovska V. I. Forms of advocacy in Ukraine.

This paper describes the implementation of the basic forms of human rights activities in Ukraine and examined their contents and features. The author classification forms the implementation of human rights activities in the Ukrainian state.

Keywords: rights and freedoms of man and citizen; protection of human rights; forms of advocacy.

УДК 340.141 (477) (092)

Маньгора Т. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО В ПРАЦЯХ АНДРІЯ ЯКОВЛІВА

Стаття присвячена аналізу звичаєвого права в працях відомого українського громадського і політичного діяча, вченого-правознавця, історика українського права А. І. Яковліва.

Ключові слова: А. І. Яковлів, звичаєве право.

Розвиток звичаєвого права зумовлений суспільно-політичними й культурними потребами людства. Неписане звичаєве право утворилося в результаті неухильного дотримання багатовікових народних звичаїв, які регулювали процеси праці та побуту. Звичаєве право в романо-германській правовій системі функціонувало до появи писаних законів, санкціонованих державою, але його елементи продовжують функціонувати і зараз.

У 20-30-х рр. ХХ ст. після заснування Української академії наук у Києві розпочалося активне вивчення звичаєвого права. У ті роки з'явилися праці вчених “Комісії для виучування звичаєвого права українців”, “Комісії для виучування історії західноруського та вкраїнського права”, “Етнографічної Комісії ВУАН” та вчених української діаспори (А. Яковліва та інших).

Центром досліджень проблеми звичаєвого права поза межами України був Український Вільний Університет у Празі. Вагомий внесок у дослідження звичаєвого

права українців у 20-30-х р. зробили С. Дністрянський, Р. Лашенко, Я. Падоха, М. Чубатий та А. Яковлів.

Дослідженню наукової спадщини вченого в тому числі і звичаєвого права присвячені праці В. Горака [1], Ю. Крикун [2], С. Кудіна [3], Н. Сизої [4], Н. Стецюк [5].

Однак названі роботи далеко не повною мірою висвітлюють аналіз звичаєвого права А. І. Яковлівим.

Актуальність статті зумовлена, насамперед, безперечно великим громадським і науковим значенням А. Яковліва в українській правовій науці у першій половині ХХ ст.

Мета статті: охарактеризувати звичаєве право в працях А. Яковліва.

Для реалізації мети дослідження необхідно вирішити такі завдання:

- дати загальну характеристику аналізу звичаєвого права в працях А. Яковліва;
- проаналізувати дослідження і публікації з даної проблеми.

Яковлів Андрій Іванович народився 28 листопада (11 грудня) 1872 р. в родині губернського секретаря Івана Юхимовича Яковліва. Матері хлопчика (другій дружині 44 – річного батька) Марії Прохорівні на той час було 19 років.

Після початкової школи Андрій навчався в Київській духовній семінарії (1890–1894 рр.), яку він закінчив з дипломом I ступеня. Упродовж 1894–1898 рр. Яковлів працював учителем у Черкасах. З 1898 по 1902 р. навчався на юридичному факультеті Дерптського університету. Юнак зацікавився історією українського права і під час практики (1901–1902 рр.) старанно вивчав документи Варшавського головного архіву, Варшавської казенної палати, варшавських бібліотек.

Обдарованому і здібному студентові запропонували після закінчення університету залишитися на кафедрі історії і права для підготовки до професорського звання. Однак через сімейні та матеріальні обставини в 1903 р. він змушений був повернутися в Україну. У 1904 р. А. Яковлів склав державний іспит в університеті св. Володимира в Києві й отримав диплом першого ступеня. Після закінчення університету служив у Київській казенній палаті, в 1908 р. залишив державну службу і перейшов до адвокатури.

У 1913 р. після закінчення стажування, він став адвокатом округи Київської судової палати.

У 1917 р. А. Яковлів організував товариство українських адвокатів, був одним із фундаторів Українського правничого товариства в Києві.

В квітні 1917 р. А. Яковлів, як делегат українських адвокатів Всеукраїнського конгресу, був обраний до Української Центральної Ради. З березня 1918 р. він виконував обов'язки директора канцелярії УЦР. У квітні 1918 р. його було призначено надзвичайним послом УНР до Австро-Угорщини, однак того ж самого місяця він був відкликаний із посади посла і призначений директором Департаменту іноземних відносин у Міністерстві закордонних справ УНР.

У 1923 р. український дипломат переїхав до Чехії, де працював доцентом і професором на факультеті права і суспільних наук, кафедрі цивільного процесу в Українському Вільному університеті в Празі. Проблеми звичаєвого права розглядаються А. Яковлівим в кількох його працях “Околиці (округи) копних судів XVI–XVIII вв. на Україні” (1928 р.) [7], “Українське звичаєве процесуальне право”

(1931 р.) [11], “Про копні суди на Україні” (1931 р.) [8], “До питання про генезу копних судів XVI–XVIII вв. на Україні” (1931 р.) [9], “Українське право. (Звичаєве право.)” (1934 р.) [6], “Українські народні приказки і звичаєве право” (1935 р.) [13], “Нові джерела кодексу: “Права, по которым судится Малоросійській народъ” (1944 р.) [10], “Український кодекс 1743 року “Права, по которым судится Малоросійській народъ” (1949 р.) [12].

У своїх працях А. Яковлів підкреслює важливу і значущу роль звичаєвого права. Вчений вважає, що основним і найважливішим джерелом права є неписане звичаєве право, що утворилося шляхом постійного дотримання протягом віків народних звичаїв та підпорядкування звичаєвим правилам правного життя й побуту [6, с. 230].

Характерною особливістю українського звичаєвого права є його різноманітна яскрава обрядовість, надто багата в царині процесуального права, що вимагає найбільшої активної чинності. Майже не існує процесуального акту чи інституту, які б не мали свого питомого обряду-символу. Здавна встановлені, ці обряди незмінно й точно у всіх деталях виконуються протягом віків.

На думку А. Яковліва правові звичаї українського народу виникли ще до доби Київської Русі. Першою збіркою звичаєвого права є “Руська Правда”, яка використовувалась в Литовсько – Руській державі. Норми давнього звичаєвого права були присутні в змісті Литовського статуту, а також властиві правовим нормам війська запорізького [6, с. 231].

Вчений дослідив, що в період литовсько-польської доби, українці намагалися зберегти свої звичаї. Жителі Черкас та Канева виступили за збереження “своїх старовинних звичаїв та проти нововведень”. Спочатку вони зверталися з скаргами до великого князя, потім відстоювали старину за допомогою зброї [14].

Декілька своїх праць: “Околиці (округи) копних судів XVI–XVIII вв. на Україні” (1928 р.) [7], “Українське звичаєве процесуальне право” (1931 р.) [11], “Про копні суди на Україні” (1931 р.) [8], “До питання про генезу копних судів XVI–XVIII вв. на Україні” (1931 р.) [9] А. Яковлів присвятив копним судам в Україні. Дослідник визначає структуру і повноваження копних судів, вступає у дискусію з попередніми дослідниками, розкриває поняття “копної околиці”, характеризує копний процес та визначає причини зникнення копних судів в Україні. Він відзначає, що зникнення копних судів обумовлено зміною соціально-економічних умов побуту та поглядів державної влади на завдання органів по охороні й забезпеченню правопорядку в державі.

У статті “До питання про генезу копних судів XVI–XVIII вв. на Україні” вчений вивчив походження копних судів, визначив їх зв’язок з додержавними обшчинними судами, довів, що їх практика сформувала перші українські процесуальні правові норми. Він вказує період виникнення копних судів – це кінець XV ст. і до кінця XVIII ст.

Стаття “Околиці (округи) копних судів XVI–XVIII вв. на Україні” дає відповідь на питання, про організацію територіальної підсудності копних судів, про місце проведення засідань копних судів, розкриває поняття “копної околиці”. Він стверджував, що: “територія, на яку поширювалась чинність, “присуд” копного суду, так звана “копна околиця”, відігравала важливу роль в копному процесі, адже вона “... не тільки встановлювала компетенцію копного суду з точки погляду осіб і території

..., але разом з тим встановлювала і склад копного зібрання, копного суду” [7, с. 19].

Однією з форм закріплення в народній пам’яті норм звичаєвого права є обряди-символи, судові формули та народні приказки. Обряди-символи виявляли звичаєве право у формі чину, дії, а форми й приказки – у словесній формі.

Обряди-символи використовувалися в процесуальному українському праві. Ініціативна роль у процесі належала скривдженому, ушкодженому позовникові. Скривджена особа сама розпочинала процес, проводила слідство й ставала перед судом із готовим обвинуваченням, із позваням-винним, якого приводила на суд, з доказами, свідками й тощо. Роль суду обмежувалася тільки проголошенням санкцій та наданням кари. Такому характеру давнього процесу відповідали процесуальні акти й інститути, утворені звичаєвим правом: гонення слідом, свод, сочення, заклик на торгу, рота-присяга, лице. Всі ці акти супроводжувалися різноманітними обрядами-символами [6, с. 231-232].

Обряд “гонення сліду” полягав у тому, що скривджений в першу чергу розшукував сліди, що залишив злочинець, потім розшукував свідків, близьких сусідів і сторонніх людей і йшли куди вів слід. Коли слід приводив до якогось господарства, власник повинен був зняти з себе підозру, вказати винного, або його “слід”. Якщо власник відмовлявся одвести слід, на того падала презумпція вини й ушкоджений мав право шукати крадені речі, якщо знаходив їх, то звертався разом з свідками до суду. Коли слід приводив до чужого села, тоді скривджений і свідки вимагали видати винного. Якщо село відмовлялося – платило винагороду ушкодженому й князеві або суду.

Обряд “своду” був подібним до обряду “гонення сліду”. Скривджений разом з свідками шукав вкрадену річ в добросовісних набувачів. Ведення своду припинялося на третьому власнику, який повинен був річ повернути без заперечень і відшкодування, але отримував право шукати особу яка заподіяла шкоду по сводах.

Обряд “лице” полягав в тому, що потерпілий вказував на особливі прикмети крадених, тварин, тілесні пошкодження.

В українському процесі здавна вживався особливий спосіб доказу у формі закладу.

Акт присяги в процесі також мав свої обряди. Одна сторона погоджувалася присягти в церкві, а друга сторона “вела до присяги”. З цих часів і до тепер зберігся термін “приводити до присяги”.

“Поволання”, обряд, який використовувався в кримінальних справах, полягав в оприлюдненні злочинця різними способами (приковували вбивцю до труни вбитого і залишали до похорону, прилюдне осміяння, вішання на шию крадених речей та інші).

Використання обрядів-символів свідчить про використання звичаєвого права, про публічність права, участь у правовому процесі широких кіл населення, а не тільки заінтересованих осіб. Сторони під час судового процесу користувалися звичаєвим правом під час досудового слідства, збираючи докази, оскільки роль суду в українському процесі була зведена до мінімуму, до контролю виконання процесуальних правил та обрядів та отримання платні.

Учасники процесу протягом довгого часу використовували стислі правові звичаєві норми, які стали народними приказками. А. Яковлів наводить такі приказки: “холопу на правду не вилазити” (невільна людина не може бути свідком); “в холопі і в

робі віри нетуть” (за них не платять віри); “кожний винний не отказуєть у праве” (то значить, що хто почуває свою вину, той ухиляється від суду); “што судді межі ними найдуть, того мають терпіти” (формула обов’язковості судового вироку); “всі за одного, один за всіх”, “хто став у ряду, держи й біду”, не взявшись за невинного, не будеш мати винного”, “кожному шкода не мила” (містять у собі принципи копного суду: кругову поруку, участь у розшуку злочинця) [6, с. 235-236; 13].

Обряди – символи, судові формули, народні приказки – це способи закріплення в народній пам’яті норм звичаєвого права, яке було утворене минулими поколіннями та мають вплив на виникнення нових норм права.

Висновки. Отже, уявлення про українське звичаєве право, як про основне джерело права, є однією з центральних історико-правових ідей А. Яковліва. Дослідник розглядає звичаєве процесуальне право, розвиток копних судів в Україні, вплив звичаєвого права на кримінальне право та ін., як один з основних чинників сучасної йому системи українського права.

Використані джерела:

1. Горак В. Андрій Яковлів / В. Горак // Історіографічні дослідження в Україні. Визначні постаті української історіографії XIX–XX ст. / НАН України. Інститут історії України. / редкол.: Ю. А. Пінчук (гол. ред.) та ін. – К., 2003. – Вип. 12. – С. 283-302.
2. Крикун Ю. С. Звичаєве право українців у наукових дослідженнях 1920-х – на початку 1930-х років: дис. ... канд. іст. наук: 0700.05 / Ю. С. Крикун; Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка. – К., 2009.
3. Кудін С. В. Дослідження історії вітчизняного кримінального права XI–XVIII ст. у працях А. І. Яковліва / С. В. Кудін // Вісник Академії адвокатури України. 1(14) 2009. – С. 50-56.
4. Сиза Н. Копні суди та здійснення ними судочинства в Україні / Н. Сиза // Яковлівські читання: матеріали наукової конференції, присвяченої пам’яті українського історика, правознавця, громадського і політичного діяча А. Яковліва (1872–1955). – Черкаси, 2000. – С. 19-21.
5. Стецюк Н. Андрій Яковлів (1872–1955) / Н. Стецюк // Вибори та демократія. – 2007. – № 1. – С. 59-63.
6. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упор. С. В. Ульяновська; вст. ст. І. М. Дзюби; перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. – К.: Либідь, 1993. – 592 с.
7. Яковлів А. Околиці (округи) копних судів XVI–XVIII вв. / А. Яковлів // Життя і право. – Львів, 1929. – Ч. 1 – С. 5-19.
8. Яковлів А. Про копні суди на Україні / А. Яковлів // Науковий ювілейний збірник Українського університету в Празі, присвячений панові Президентові Чехословацької республіки проф. др. Т. Г. Масарикові для вшанування 80-тих роковин його народження. – Прага, 1930. – Ч. 2. – С. 150-173.
9. Яковлів А. До питання про генезу копних судів XVI–XVII вв. на Україні / А. Яковлів // Життя і право. – Львів, 1928. – Ч. 2. – С. 1-12.
10. Яковлів А. Нові джерела кодексу “Права по которым судится малороссийский народ / А. Яковлів // Праці історичного філологічного Товариства в Празі. – Прага, 1944. – Т. 5.
11. Яковлів А. Українське звичаєве процесуальне право / А. Яковлів // Український Вільний Університет в роках 1926–1930. – Прага: Державна друкарня в Празі, 1931. – С. 91-109.
12. Яковлів А. Український кодекс 1743 року: “Права по которымъ судится малороссийский народ”: його історія, джерела та систематичний виклад змісту / А. Яковлів // Записки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. Праці Історично-філософичної секції. – Мюнхен: Заграва, 1949. – 211 с.
13. Яковлів А. Українські народні приказки і звичаєве право / А. Яковлів // Життя і право. – 1935. – Ч. 1. – С. 1-9.

14. Яковлев А. Бунт черкасцев и каневцев в 1536 году. / А. Яковлев // Другі Яковлівські читання: Матеріали Республіканської наукової конференції, присвяченої пам'яті українського історика, правознавця, громадського і політичного діяча Андрія Яковліва / Черкаський інститут управління; Молодіжне історичне товариство ім. А. Яковліва / заг. ред. В. В. Ластовський. – Черкаси: / Черкаський інститут управління, 2002. – 74 с.

Маньгора Т. В. Обычное право в трудах Андрея Яковлева.

Статья посвящена анализу обычного права в трудах известного украинского общественного и политического деятеля, ученого – правоведа, историка украинского права А. И. Яковлева.

Ключевые слова: А. И. Яковлев, обычное право.

Mangora T. V. Customary law of works of Andrey Yakovliva.

This article is dedicated to the analysis of customary law of works of the famous Ukrainian, public and political person, scientists, jurisprudent, historian of Ukrainian legacy.

Keywords: A. I. Yakovlev, customary law.

УДК 340. 137

Невмержицька Н. О.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ДО ПИТАНЬ ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ ВИДІВ УНІФІКАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню основних видів уніфікації. Окреслено погляди авторів на види уніфікації та дана характеристика останнім. Доведено, що кожен із видів уніфікації являється своєрідним балансом у регулюванні суспільних відносин.

Ключові слова: універсальна уніфікація, регіональна уніфікація, матеріальна та процесуальна уніфікація, уніфікація колізійних норм, міжнародно-договірна уніфікація, нормативно-правова уніфікація.

Поглиблене наукове дослідження правової дійсності, в тому числі і уніфікації, неможливо провести без використання методу класифікації. Реальне функціонування даного процесу в системі законодавства будь-якої держави ставить проблему її класифікації в розряд першочергових та вкрай актуальних.

Уніфікація й уніфіковані норми є порівняно новим явищем у праві, а зважаючи на їх роль у законодавстві, вони є необхідними. Існує не один вид уніфікацій, погляди вчених з цього приводу дещо розходяться. Один із них виділяє свою класифікацію інший доповнює вже існуючу. Єдиної точки зору не має.

Розгляду загальних проблем уніфікації та її видів у тому числі, присвячені праці таких вчених, як Л. Варшоломідзе, О. Воробйова, А. Довгерта, Л. Луць, О. Монастирського, Н. Оніщенко, В. Опришка, Ю. Тихомирова, Ю. Шемшученка тощо.

Метою статті є визначити та всебічно охарактеризувати види уніфікації, проаналізувати їх сутність та визначити переваги і недоліки кожної з її видів.

Для розуміння суті уніфікованих норм можна звернутися до поширеного в науці методу класифікації, який дасть більш-менш розгорнуту картину щодо наявних на сьогоднішній день різновидів уніфікації.